

ANADOLU'DA 13. VE 15. YÜZYILLARDA ÜRETİLEN MİMARİ ESERLERİN SÜSLEMELERİNDE KULLANILAN MOTİFLER İLE EL DOKUSU HALI VE KİLİMLERDE KULLANILAN MOTİFLERİN GÖRSEL, ANLAMSAL VE YAPISAL OLARAK DEĞERLENDİRİLMELERİ

**YAZICIOĞLU, Yahşi
ŞANLI, H. Sinem
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ**

ÖZET

13. ve 15. yüzyıllar Anadolu' da Selçuklu dönemi'nin sona erdiği, Osmanlı döneminin kuruluş ve gelişme dönemlerinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem Anadolu'da sanatsal faaliyetlerin yoğunluğu dikkati çekmektedir. Bu durum gerek mimari alanda özellikli eserlerin ortaya çıkarılması ve gerekse sanatsal değere haiz halı, kilim vb. yaygıların üretilmesi ile belirginlik kazanmaktadır. Söz konusu dönem hem Selçuklu dönemine ait eserlerin hem de Osmanlı dönemine ait eserlerin üretilmiş olduğu bir dönem olarak da ayrıca önem taşımaktadır.

Öte yandan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde üretilen mimari eserlerde bina süslemeciliğine özel bir önem verildiği ve binaların Türklere özgü motif ve desenler ile süslendiği bilinmektedir. Söz konusu bu süslemelerin her birinin başlı başına bir sanat eseri olduğu ve her dönemde hayranlıkla izlendiği de ayrı bir gerçektir. Aynı şekilde Türklere özgü bir sanat dalı olan el dokusu halı ve kilimlerimizde de son derece güzel renk motif ve desen kombinasyonlarının uygulandığı, üretilen her bir yaygının başlı başına bir sanat eseri olduğu, ürünlerin bir yaygı olmanın yanında daha çok bir sanat eseri olarak algılanıp değerlendirildiği de ayrı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Bu bildiri ile söz konusu dönemde Anadolu'da üretilmiş bulunan mimari eser ve el dokusu halı ve kilimlerde kullanılan motifler görsel, anlamsal ve yapısal olarak değerlendirilecek söz konusu motifler seçilmiş bazı örnekler üzerinde birebir kıyaslanarak benzer ve aykırı yönleri nedenleri ile tartışılacak ve o döneme ait sanatsal bakış açısı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 13. yüzyıl, 15. yüzyıl, el dokusu halı, yapı, desen.

ABSTRACT

13th and 15th are very important period in Anatolia. Selchucklu period was ended and Ottoman period began to rise during this period. It was also notice that the art works were increased in this period. A lot of buildings and hand weaved carpets had been produced in Anatolia in this period.

In this paper the building ornaments and handweaved carpets designs will be compare according to their forms, meanings and structure.

Key Words: 13th century, 15th century, handweaved carpet, building, design

Giriş

13. ve 15. yüzyıllar Anadolu'da Selçuklu döneminin sona erdiği Osmanlı döneminin ise kuruluş ve gelişme aşamalarını yaşadığı son derece karışık çalkantılı bir tarih sürecidir. Bu dönemin siyasal yapısına ana başlıklar ile bakılacak olur ise Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminde giderek artan siyasal ve idari sorunlar nedeniyle devlet gücünü önemli ölçüde yitirdi.

Baycu Noyan yönetimindeki Moğol ordusu Sivas'ın doğusunda Köseadağda 1243 yılında Selçuklu ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi sonrası Moğollar Anadolu'da yarım asırdan fazla bir süre zulüm ve yağma ile kaldılar.

Köseadağ savaşından sonra Selçuklu devletinin tarihte yerini aldığı 1308 yılına kadar Anadolu zayıf Selçuklu sultanlarının idaresinde kaldı. Bu dönem şehzadeleri birbirleri ile mücadele ettikleri devlet adamlarının ve beylerinin ihtiraslarının, kıskırtmalarının, suikastların, Moğollara karşı isyanların, ekonomik zorlukların kıyasıyla yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçti.

13. yüzyılın sonlarından itibaren ise Anadolu'da gittikçe zayıflayan Moğol egemenliği karşısında Türk beylerinin yer yer direnmeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarihte yerini almaya hazırlanan Selçuklu devletinin yerine Pervaneoğulları, Sahipataoğulları, Karasioğulları, Germiyanoğulları, Saruhanoğulları, Aydınsoğulları, Menteşeoğulları, Hamidoğulları, Eşrefoğulları, İnancoğulları, Candaroğulları, Karamanoğulları, Osmanoğulları gibi Anadolu beylikleri ortaya çıkmıştır. Bu beylikler içerisinde Anadolu'nun batı uçlarında bugünkü Bilecik ili Söğüt kasabası yakınlarında 1299 yılında kurulmuş bulunan Osmanoğulları Beyliği Anadolu'da yeniden birliği sağlamış ve üç kıtaya yayılan çok güçlü bir imparatorluk olmayı başarmıştır.

Böylesi karışık bir dönemin yaşandığı Anadolu’da ilginç olarak beklenenin aksine sanatta bir gerileme görülmemiş yeni atılım ve denemelerle çok başarılı ürünler ortaya çıkarılmıştır.

13. yüzyılda Anadolu’da üretilen yapılarda görülen en önemli özellik geometrik kompozisyonların öne çıkmasıdır. Selçuklular döneminde gelişen Tuğla kompozisyonların ve buradan taşta uygulanması sırasında Anadolu baskısı sanatının figürlü örnekleri ile birlikte ilk yıllarda yan yana sözgelimi aynı bordürle kullanılmıştır. 13. yüzyılın sonlarına doğru ise geometrik kompozisyonlarla bitki örnekleri aynı yüzeylerde kaynaşmaya başlamıştır.

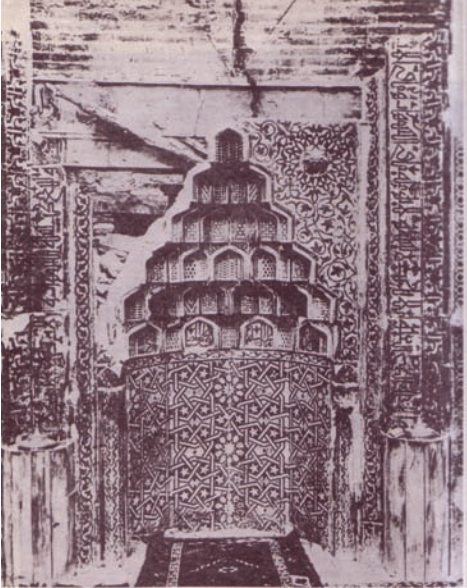
13. yüzyılda Anadolu’da üretilen bu bildirinin konusunu oluşturan bazı önemli binalar **Çizelge -1**’de derlenmiştir.

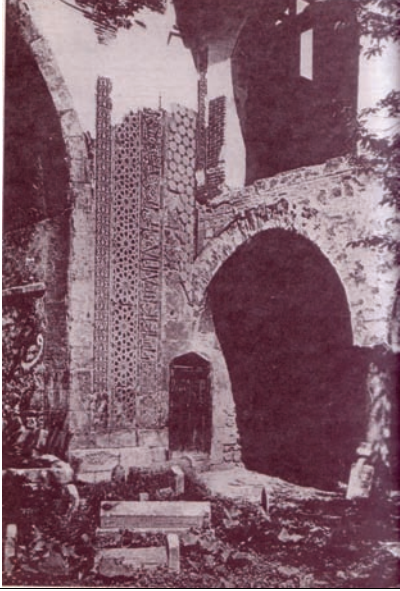
Bina adı ve yapım yılı	Süslemenin bulunduğu yer ve süsleme resmi	Süslemeye ilişkin açıklama
Sivas Keykavus Şifahanesi 1217	Türbe kasağı	Altıgen ve on iki kollu yıldızlardan oluşan düzenlemeler

Mardin Kızıltepe Ulu Cami	Mihrap	Zengin ve yoğun geometrik taş işniliği bezeme
Nevşehir Avanos Sarıhan (13.yy.)	Tac kapısı	Enli bordür Taş işleme
Kemah Mengüçük Gazi Türbesi		Gelişkin geometrik düzenleme

Sivas Keykavus Şifahanesi 1217		Mozaik ve çini sanatı
Kırşehir Kesikköprü Han 1268		Tac süslemeler
Erzurum Çifte Minareli Medrese 1271		Yüzyıl içinde beliren dekoratif eğilimleri toplayan bir yapı

Sivas Çifte Minareli Medrese 1271	Tac kapı	Yeni devrin özellikleri yani stilize bitki motifleri görülmeye başlar.
Sivas Gökmedrese 1271	Mermer Tac kapısı	Mimari gövdelerin de iri eşkenar dörtgenlerle
		eski gelenek sürerken cephe yan kanatlarındaki iri şekil köşeli yıldızlar ve bitkisel bezemelerin artması
Sivas Buruciye Medresesi 1271	Tac kapı	Bitkisel motifler ağır basıyor

Tercan (Erzincan) Mama Hatun Künbedi 13.yy.		Tas süslemeler geometrik motifler
Konya Beyhekim Mescidi 13. yy.sonu	13 Mihrap	Mihrabı çevreleyen bütün bordürler yerine bitki motifleri

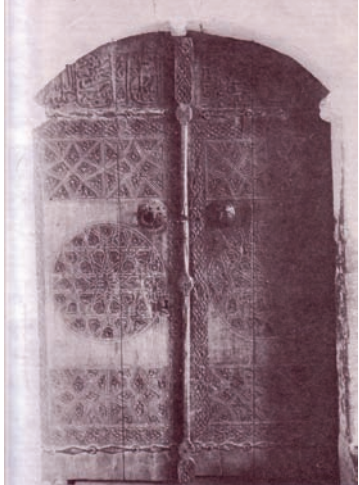
Tokat Gök Medrese 1270'den sonra		Altıgen kartuşalar

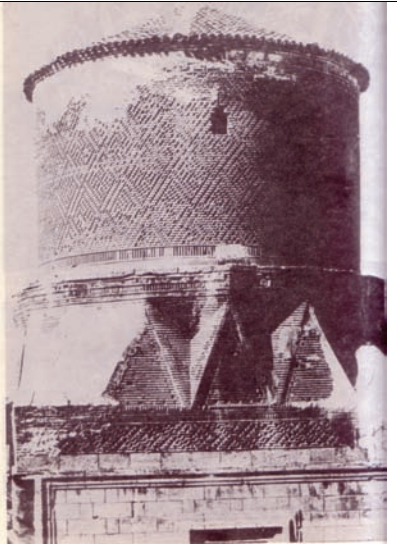
Kaynak: Mülayım, S. 1982'den derlenmiştir.

14. Yüzyıl Anadolu Mimarisi Süslemeciliği

14. yüzyıldaki geometrik kompozisyonlar daha çok Konya ve çevresinde hala etkisini devam ettiren Selçuklu geleneğine bağlı eserlerde daha net olarak belirir.

Çizelge 2: 14. yüzyılda Anadolu'da üretilen geometrik bezemeler ile süslü binalar

Bina adı ve yapım yılı	Süslemenin bulunduğu yer ve süsleme resmi	Süslemeye ilişkin açıklama
Ermenek Ulu Camii 1302		Ceviz kapı geometrik yıldızlar

Niğde Hüdavent Hatun Künbedi 1312	150-	Bitki ve figürlü motifler
Sivas Güdük Minare 1347		Sırlı tuğla ve Çini mozaikle bir geçiş devri temsilcisi

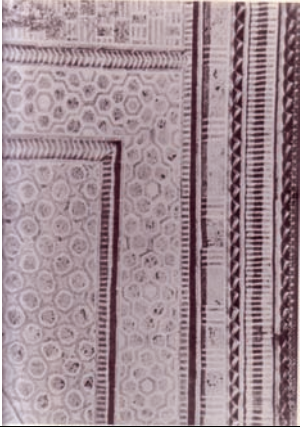
Kaynak: Mülayım, S. 1982'den derlenmiştir.

15. Yüzyıl Anadolu Mimarisi Süslemeciliği

14. yüzyıl binaların dış süslemelerinde sadeliğin egemen olduğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bezemelerde ise geometrik motiflerin yerini bitkisel motifler almaya başlamıştır. 15. yüzyılda yapı süslemelerinde genel olarak ölçülü olma ve uyum arama eğilimleri başlamıştır. Bu durum motiflerde belirgin bir değişim ortaya çıkarmıştır. Bu yüzyılda geometrik doğallığa dönüşmeye başlar. İçte binaların temel mimari elemanlarını süs-

leyen düzenlemelerde bitki motifleri sayıca artar ve çeşitlenir. Bu yüzyılda geometrik örnekler tamamen kaybolmaz ancak oldukça azalır .

Çizelge 3: 15. yüzyılda Anadolu’da üretilen geometrik bezemeler ile süslü binalar

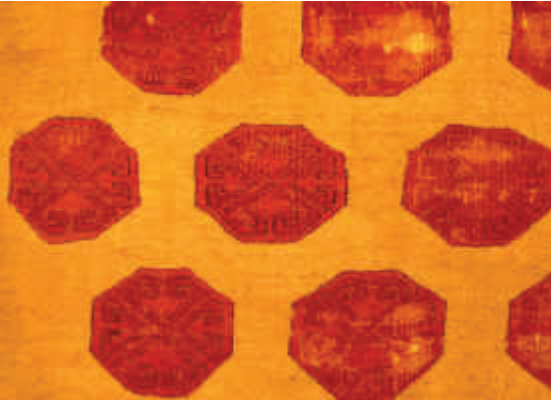
Bina adı ve yapım yılı	Süslemenin bulunduğu yer ve süsleme resmi	Süslemeye ilişkin açıklama
Konya Hasbey Darülhüffazı		Kubik form üçgen
Bursa Muradiye Külliyesi 1366-1385		Geometrik örnekler

Kaynak: Mülâyım, S. 1982’den derlenmiştir.

13. ve 15. yüzyıllarda Anadolu’da üretilen el dokusu halılardan bugüne kadar gelmiş olanlarında bazılarının resimleri aşağıda sunulmuştur.

13. yüzyıl Selçuklu halısı Sultan Aleaddin Keykubat Camii Konya

13. yüzyıl Selçuklu halısı Sultan Aleaddin Keykubat Camii Konya

Kaynak: http://images.google.com/imgres?imgurl=http://www.jozan.net/2005/images/TIEM/TIEM-Seljuk_13th.jpg&imgrefurl=http://www.jozan.net/2005/Turkish_and_Islamic_Arts_Museum.asp&h=905&w=640&sz=257&hl=en&start=6&sig2=KbaFScwsCZariiAjxDAq_w&tbnid=OMeVpW8wVKOV8M:&tbnh=147&tbnw=104&ei=J_HCRsHEIOgwAHW8vChCA&prev=/images%3Fq%3D13th%2Bcentury%2Bcarpets%26gbv%3D2%26svnum%3D10%26hl%3Den

15. yüzyıl Selçuklu halısı Sultan Aleaddin Keykubat Camii Konya

Kaynak:<http://images.google.com/imgres?imgurl=http://www.tco-letribalrugs.com/resources/SingaporePowerPt/anatolianbirdruga.jpg&imgrefurl=http://www.tcoletribalrugs.com/article39SingaporePowerPt.html&h=506&w=720&sz=75&hl=en&start=4&sig2=eB-EWbEjNkC-bsupa515mw&tbnid=w2OVUhi9S5IGHM:&tbnh=98&tbnw=140&ei=yfPCRvfL o-ewwHQ1qyJCA&prev=/images%3Fq%3D14th%2Bcentury%2BAnatolia%2Bcarpets%26gbv%3D2%26svnum%3D10%26hl%3Den%26sa%3DG>

Sonuç ve Tartışma

13 ve 15. yüzyıllarda Anadolu'da üretilen el dokusu halılarda kullanılan motif ve desenler ile binaların süslenmesinde kullanılan motif ve desenlerin yukarıda verilen resimlerinin birlikte ve dikkatlice incelenmesinden hemen hemen aynı özellikleri taşıdığı ve içinde bulunan çağındışa vurumu olduğunu kolaylıkla görmek mümkündür.

Sözgelimi 13. yüzyıl Selçuklu devletinin sona erdiği bir dönem olarak Selçuklu döneminin parlak günlerinin izlerini taşımaktadır. Bu yüzyılda geçmişin parlak etkisi azalarak da olsa devam etmektedir. Bu nedenle bu yüzyılda gerek halı gerekse bina olarak 14. yüzyıla göre daha fazla üretim söz konusudur. 14. yüzyıl tamamı ile siyasi karışıklıklar ile geçen bir yüz-

yıl olduğundan üretim miktar olarak azalmıştır. 15. yüzyılda ise Osmanlı devletinin kurulup gelişmeye başlaması ile siyasal birliğin yeniden kurulmasına ve huzurun yeniden tesis edilmesine bağlı olarak üretim tedricen artmaya başlamıştır.

Öte yandan kullanılan motif ve desenlerde de büyük benzerlikler görülmektedir. 13. yüzyılda üretilen motif ve desenlerde daha çok geometrik motifler kullanılırken yüzyılın sonlarına doğru geometrik motiflerin yanı sıra stilize edilmiş bitkisel motiflerde desenlerde kullanılmaya başlanmıştır. 14. yüzyıldan itibaren ise desenlerde bitkisel motiflerin oranı artmış hatta bazı eserler tamamı ile bitkisel motifler ile düzenlenmiştir. Burada önemli olan nokta bu değişimin hem halı desenleri hem de bina süslemeleri için eş zamanlı olmasıdır.

El dokusu halılarda ve bina süslemelerinde görülen bir diğer önemli benzerlikte süslemenin tasarımında göze çarpmaktadır. Yani tasarımda bordürler, kartuşlar kullanılmış bordürlerin yada kartuşların içleri aşağı yukarı aynı motifler ile bezenmiştir. Aradaki tek fark kullanılan malzeme dedir.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında sonuç olarak şunu söylemek mümkündür. Kullanılan malzeme, uygulanan yer ne olursa olsun sanatçı içinde bulunduğu dönemi kendi bakış açısından yansıtmaktadır. Bu dışı vurumda kullanılan malzeme, malzemenin uygulandığı yer sanatçının düşüncesini ortaya koymak için kullandığı bir araçtır.

KAYNAKÇA

Mülayım, S., (1982), **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 503, Sanat Eserleri Dizisi: 1.

http://images.google.com/imgres?imgurl=http://www.jozan.net/2005/images/TIEM/TIEM-Seljuk13th.jpg&imgrefurl=http://www.jozan.net/2005/Turkish_and_Islamic_Arts_Museum.asp&h=905&w=640&sz=257&hl=en&start=6&sig2=KbaFScwsCZariiAjxDAq_w&tbnid=OMeVpW8wVKOV8M:&tbnh=147&tbnw=104&ei=J_HCRsHEIOgwAHW8vChCA&prev=/images%3Fq%3D13th%2Bcentury%2Bcarpets%26gbv%3D2%26svnum%3D10%26hl%3Den

<http://images.google.com/imgres?imgurl=http://www.tcoletribalrugs.com/resources/SingaporePowerPt/anatolianbirdruga.jpg&imgrefurl=http://www.tcoletribalrugs.com/article39Singapore->

PowerPt.html&h=506&w=720&sz=75&hl=en&start=4&sig2=eB-
EWbEjNkC bsupa515mw&tbnid=w2OVUhi9S5IGHM:&tbnh=98&tbnw
=140&ei=yfPCRvfcLoewwHQ1qyJCA&prev=/images%3Fq%3D14th%
2Bcentury%2BAnatolia%2Bcarpets%26gbv%3D2%26svnum%3D10%2
6hl%3Den%26sa%3DG